

VÁRAINK RENDSZERE ÉS FÖLSZERELÉSE A XVI. ÉS XVII. SZÁZADBAN. ¹⁾

ELSŐ KÖZLEMÉNY.

Rég lettúnt századok lovagvilágának emlékeiért mindig esengett a magyar ember, hogy miért, maga ez a mult magyarázza meg. Nemzete életének egész folyása bajnoki küzdelmekben telt le; harczról ábrándozott a gyermek ifjú s azzal álmodott az aggastyán.

Kezdetől fogva egész a jelen század elejéig itt folytak le a döntő harczok a kelet és közép Európa birtokáért és itt vívta három századig tartó kétségbeesett harczát a kereszténység az izlammal.

Európa legkülönbözőbb népeinek valódi hadi iskolája volt tehát hazánk, nemcsak már Szt.-István, Nagy Lajos és Mátyás alatt, de a XVI. és XVII. században is. Angolok, francziák, olaszok, spanyolok, németek, csehek, bajorok, szászok vetélkedve keresik fel Magyarország téreit, hol akár a korai tornák, akár a vár és sík harczok tekintetében páratlan fényes lovagi élet folyt, melyről Balassa Bálint, a XVI. század hőslélkű dalnok lovagja, ki maga is Esztergom ostrománál esik el, énekli:

Véres zászlók alatt
Lobogós kopját
Vitézek ott viselik;

¹⁾ A véletlen úgy akarta, hogy két író egyidőben ugyanazon tárggyal foglalkozzék; mivel a két munka egymást sok tekintetben kiegészíti, czélszerűnek tartottuk azokat egyszerre s egymás mellett adni. Szerk.

Roppant sereg előtt,
Távol a sík mezőt
Szélllyel nyargalják, nézik.
A párducz kápákkal,
Fényes sisakokkal,
Forgókkal szép mindenik.

Csoda-e hát, ha mint a többi lovag, úgy Alba hercege sem tartja magát valódi katonának, mert mint maga kijelenti, Magyarország török háborúiban még nem harczolt.

Ezt a világot a maga igazában megismerni, belső szervezetében tanulmányozni s keresni ezenközben az összefüggést, mely a hadügyek s másrészt a politikai, közgazdasági és pénzügyi viszonyok között fennállott, bizonyára magának a hazai história-írásnak is egyik méltó feladata.

Feladatának mondom még, mert daczára annak a páratlan buzgalomnak, melylyel a történelmi kutatás nálunk az utolsó két évtized alatt megindult s ma is folyik, — valamint nem mondható megírtnak a hazai történelem a maga egészében, úgy még nagy részben hézagosak adataink hadi történetünk tekintetében is. Feldolgozva pedig a kikutatottakból is kevés van. Daczára, hogy országos törvényeinknek csaknem teljes sorozatát bírjuk immáron, mégis ösmerjük-e pontosan csak a hadi kötelezettség szabványait a különböző időkben, tudjuk-e pontosan hányféle s mennyi katonánk volt, vagy ismerjük-e azok hadi szabályait, vagy bírjuk-e hadi felszerelésünk teljes képét csak a XVI. és XVII. században is. Nem is említve azon befolyás kimutatásának szükségét, melyet hadi viszonyaink kifejlődésére a velünk harczolt különböző nemzetek s az ellenünk küzdött törökök századokon keresztül gyakoroltak. Ime egész programmot soroltunk elő, a melyből ezuttal csak várrendszerünkkel s váraink hadi felszerelésével fogunk foglalkozni.

A vezérek s első királyaink korában, — az eddig általánosan elfogadott nézet szerint — egészen a tatárjárás idejéig csak föld- és fa-erődítményeink voltak, a kőből épült várak kora a tatárjárás utáni időkre esik.

A honfoglalás idejéből kútfők nem állván rendelkezésünkre, magyar várakról csak akkor kapunk tudósítást, midőn idegen

népek törnek be területünkre. Így III. Henrik hadjáratainak leírásával nyerünk először értesítést Pozsony megerősített városáról, Presslawaspurch név alatt,¹⁾ 1052-ben a németek hadi gépekkel ostromolják ennek erődeit.

Herzfeldi Lambertus hat igen erős magyar várról szól, melyet Salamon 1074-ben biztosítékul ad IV. Henriknek, ezek nevét azonban nem tudja.

1108-ban, midőn Henrik császár Álmos érdekében támadja meg hazánkat, ismét Pozsony említettik mint erős vár.²⁾

Az első keresztes hadjárat alkalmával pedig Mosony nevével találkozunk Mieseuburg alakban, holott is Kálmán tönkre veri őket.³⁾

A bizanczi íróknál még becsebb följegyzéseket találunk e részben, azon hadjáratok leírásánál ugyanis, melyeket 1125-től 1170-ig Bizancz ellenünk vívott, dunamelléki váraink közül Zeugmét és Horom-ot említik. Itt emlékeznek meg Zeugménak felépítéséről és ostromáról is.⁴⁾

Esztergom váráról, az akkori magyar birodalom székvárosáról, Arnoldus szláv krónikájából akkor nyerünk első értesítést, midőn 1189-ben III. Béla a keresztes hadba indult Fridrik római császárt fogadja ott.

A tatárjárás idejében főbb városainkon, Esztergom és Székesfejerváron kívül, a nagyobb kolostorok, így a többek között Pannonbalma és a garam-szt.-benedeki maradtak épen, bizonyára mert oly hatalmas erődök voltak, hogy a tatár meg nem vívhatta őket.⁵⁾

Tudjuk, hogy a tatárjárás szolgáltatta az impulsust azon számos vár felépítésére, a melyeket ezentúl oly nagy számban találunk úgy a végeken, mint bent az országban. A középkoron át,

¹⁾ *Annales Alteichenses maiores. Pertz. Mon. Germ. 20. k. 8. l. U. o. 5. k. 131. l.*

²⁾ *Kozma* cseh író. *U. o. 9. k. 114. l. — Freisingeni Ottó* u. o. 20. k. 254. l. — *Lengyel krónika* u. o. 9. k. 464. l.

³⁾ *U. o. VI. k. 208. l. — Ekehard. Chron. Universale.*

⁴⁾ *Cinnamos J. Corp. scr. hist. Bisant. Bonn 1836. 10. l. és Choniatis* u. o. 24. l.

⁵⁾ *Dr. Czobor Bela, Magyarország középkori várai Budapest, 1878. 9. l.*

részben a XV. században s más részben most tárgyalt korszakunk elején, még pedig nem egy a római castrumok nyomán épülnek fel végváraink Árva Lengyelország és Szilézia felé, Dévény, Pozsony, Sopron, Moson Ausztria ellenében, Nemetújvár Styria, Belgrád a törökkel, Tersat és Clissa pedig az Adriai tengerrel szemben, így továbbá a későbbi rabló várak, Vöröskő, Beczkő, Bolondócz ; a királyi mulató várak, mint Vajda-Hunyad, Visegrád, Zólyom, Végles, Tihany, Tátika, Csobáncz, Diósgyőr ; folyamvölgyi váraink, Murány, Munkács, Torna, Vinna és Znió, s végül sziklaváraink, Somoskő, Salgó, Zagyva, P.-Buják, Fülel, Nógrád, Kékkő, Eger, Hollókő, Szanda, Revistye, Szászkő, Tihany, Sáros, Kapi, Trencsén, Huszt, Kis, Sebes, Szarvaskő, Fraknó, Ghymes, Ajnácskő, Lietava stb.

És most térjünk át várrendszerünknek ismertetésére a XVI. és XVII. században.

*
*
*

Szokásban van azt mondani, hogy korhadt hadügyi intézményeink döntöttek Mohácsnál sirba a nemzetet.

Nézetünk szerint a mohácsi ütközet elvesztése szerencsétlenség, mely bármely hadseregen megeshetik úgy, amint nálunk megesett, de nem mutatja magában véve csupán és főleg a hadi intézmények degenerációját. Hanem igen is szerencsétlen közgazdasági és főleg politikai tények lánczolatának végeredménye. Eredménye a pártoskodásnak, a Mátyás után fölszabadult oligarchiának s azt mutatta meg nekünk matematikai pontossággal, hogy olyan ellenséggel állunk szemben, aki a mellett, hogy mindig fanatikusan harczol, szám szerint is mindig tul fog benünket szárnyalni. Tény az, hogy a magyarság, mint hadilag szervezett nemzet és állam egész erejével sohasem harczolt a török ellen, — egy java része mindig gondolkozóban volt, hogy a törököt üsse-e vagy az ellenpártit. Természetes, hogy a csapásra, a hol a kardnak csak a fokával vágunk, nem eshetik le az ellenség feje egészen. Ez volt a hiba Mohácsnál is, mert hiszen tudjuk, hogy a politikai viszonyok változása után, másfél századdal később, bárha tetemes idegen segélyvel, győzelemről győzelemre száltunk ellenök. Már e helyt ki kell azonban jelentenem, hogy nem

fogadhatom el azt a sokszor hangoztatott nézetet, miszerint a Magyarországon akkor harczolt idegen zsoldos katonaság alakította volna át a magyar hadügyet a mohácsi vész után. Ezt csak annyiban fogadom el, hogy igenis a ruházat, fölszerelés és különösen a tüzi fegyverek dolgában sok újítás és hasznosítás alkalmazói lőnek. Egyéb előnyüket hadügyünk szempontjából nem ismerhetem el. Valamint Mátyás előbb világra szóló zsoldos hadserege a fekete sereg, menthetlenül és azonnal fölbomlott, amint az azt alkotott lángész megszűnt lenni, — s széteszlott, mert nem hazai elemekből állván, vagy jobban mondva, nem levén magyar, a megvédendő haza földje iránt nem érezte azt a szeretetet, amivel csak születni lehet; épen úgy a XVI. század zsoldos seregei, jobbára a landsknechtek, koránt sem lelkesedésből harczoltak velünk, hanem mert nekik a verekedés jóformán gyermekkoruktól mesterségök volt, oda mentek, ahol háború volt, most Németalföldre, majd Spanyolországba, majd hozzánk s koczkáztatták életüket ott, a hol napról napra élelmet, rendes és minél nagyobb zsoldot s minél több kilátást nyertek a zsákmányra. Innen volt azután, hogy számos várunkat azonnal feladták, mihelyt komoly kezdett az ostrom lenni, hogy többet ne említsek Buda és Szolnok egyaránt nekik köszönhetik első elesetüket. Ezért panaszkodnak ellenük nemcsak az általuk folyton zsarolt nép, nemcsak az országgyűlések rendei, hanem csaknem minden azon korból fenmaradt hiteles kor- és emlékirat. Regenerálta a magyar hadügyet a törökkel való százados küzdelmekben megedződve, a mohácsi vész után másfél század alatt maga a magyarság, minden vagyonát odaadó hazafias áldozatkészségével, önfeláldozásával, mindenre kiterjedő hadi és különösen észszerűen rendezett várrendszerével.

A magyarországi várak, építészeti styljök s erődítési rendszerök tekintetében bátran mondhatjuk, hogy Európa valamennyi várstyljét kifejezésre juttatják. És ennek már fentebb okát adtuk, midőn kimutattuk hadtörténetünk fejlődésének főbb mozzanatait és ott említők, hogy a kelet és nyugat csaknem minden nemzeti-ségű hadi népe megfordult hazánk földjén. A középkori régi várak építői nálunk leginkább benzés papok, később olasz, majd német mesterek. Román stylumú műemlékek ma már e nemben alig, góthikus azonban nagyobb számban maradt fenn. Hogy különben e stylek,

mint építészeti kormeghatározó adatok várainkon oly ritkán mutathatók ki, annak oka főleg abban keresendő, hogy nincs építmény, mely annyi átépítésen és változtatáson menne keresztül, mint épen egy vár s különösen a mi váraink, melyek között egy sincs, amely egy vagy több ostromot nem állott volna ki.¹⁾

Építészeti berendezésük nagyjából ugyanaz maradt, ami a középkorban volt; — különben sem lehetvén e tekintetben szigorú szabályokat felállítani, amennyiben azt mindenkor a megerősítendő hely geographiai helyzete határozta meg.

A belső, vagy felső várat, vagy ahol ez hegyen épült, az u. n. fellegvárat rendszerint a külső, vagy alsó vár, az u. n. váralja vette körül. Ebben lakott a várjobbágság, majd később a polgárság s a mesteremberek. A fellegvárban középen, mintegy az egésznek magvát képezve állott az őrtorony, a donjon, mely a vár védőinek legutolsó menhelye volt. E mellett állott a várúr lakháza, a palota, s ebben vagy a donjonban a lovagterem, ezután jött a vártemplom, vagy várkápolna, esetleg tiszték lakása s a legénység szobái és a lovak istállóí, a fegyver- és lőszer-tár a bástyák casamataiban. Az épületesoportot bástyák, sarkaikon kiugró tornyokkal és rondellákkal fogták körül, melyeken ormózat s kisebb-nagyobb lőrések voltak az ágyúk, a puskák és nyilazás helyéül. Az egészet a földrajzi fekvéshez képest mély árok, sáncz vette körül, a legtöbb esetben vízzel tele eresztve, melyen át felvonó híd vezetett.

A váraljak, vagy külső várak, mint már említők, a várjobbágyok s a vár részére dolgozó iparosokból alakultak, később azonban oly iparosokból is, akik ott iparuk védelmét keresték. Itt tehát megfordítva volt a dolog, mint a városoknál, hol a polgárság, az ipar nem keresett más falak között védelmet, hanem városát maga vette körül falakkal. Az elsőre példák nálunk: Árva, Szepes, Znio, Sáros, Fraknó, Krasznahorka, Végles és Boldogkőváralja, az utóbbiakra nézve pedig Pest, Eperjes, Kassa, Székesfejérvár, Pécs, stb.

Ami pedig magát az erődítés művészetét illeti, tény, hogy

¹⁾ *Henszlmann Imre.* Magyarország ó-keresztény, román és átmeneti stílyü műemlékei. Budapest, 1876.

annak minden, bárhol felfedezett vívmánya hazánkban azonnal alkalmazásba jön. Itt alkalmazzák csaknem legelőször a futó és ví-árkokat, a robbanó aknákat, a rondellát, és az árkok előtt a glaciést. Vauban, a lángeszű francia mérnök és később marsall, alig találja fel a csillag-sánczolás rendszert, hazánkban már a XVII. század második felében alkalmazásban van, sőt tudjuk, hogy az újkor harczászatát oly annyira átalakított találmány, a puskára tűzött szurony is itt, Budavár 1686-iki ostrománál talál először a kalmazásra.

E korbeli nagyobb váraink kinézéséről különben hű képeket nyerünk *Ortelius Redivivus*nak Nürnbergben 1665-ben megjelent munkájából.

Várainkat most már általánosságban a következőleg oszt-hatjuk fel:

1. Végváarak.
2. Egyéb királyi váarak.
3. Erődített városok.
4. Erődített kastélyok és kolostorok.

Királyi mulató váarak ekkortájt már nem voltak, egymásután alakítják át Visegrádot ép úgy, mint Diósgyőrt végházakká. Olygarcháink független váarakkal szintén nem bírtak, törvény levén, hogy minden vár a királyé, a hűségi esküt az ő kezébe letenni tartoztak, valamint csak a király adhatott újnak építésére is engedélyt, az 1514-ik évi 57-ik t. cz. értelmében magának a vármegyének is.

Mihelyt pedig valamely erősség akár garázdálkodó birto-kosa miatt, akár az által, hogy esetleg az ellenség kezébe kerülhetvén, az ott magát megfészkelheti s így veszélyessé válik, a király haladéktalanul elrendeli annak leromboltatását. Így tesz első Ferdinánd 1536-ban és 1548-ban; midőn is Szabadfalva, Gács, Ordó, Gyulaköz, Tanásd, Lónya, Némethi, Helmeecz, Szécsény, Szithnya és Kávás váarakat, melyek újabban királyi engedély nélkül épültek, a vármegyék által lerontatni rendeli.¹⁾

Végváarak alatt értjük különösen a Horvátországban s a török határon levő várainkat, e mellett azonban bent az ország

¹⁾ *Corpus Juris*. 1536. 60. és 1548. 46. t. cz.

belsejében is azon várakat, a melyek a török által elfoglalt részek határán vagy közelében vannak, tehát a magyar birtoknak ott is véghatárán állanak, így például: Eger, Diósgyőr, Szendrő, Szolnok, Fülek stb. szintén végházak és végvárak, holott a három első Borsodban, a negyedik az akkori Külső-Szolnok, Fülek pedig Nógrád vármegyében, tehát jóformán az ország közepén feküdt.

Felösmerve a végvárak rendszerének roppant fontosságát, törvényeink szakadatlanul élénken gondoskodnak róluk¹⁾ már *Ulászló* alatt; *II. Lajos* alatt pedig számüzetéssel büntetik a végvárak elvesztőit.²⁾ *I. Ferdinánd* alatt pedig rendeltetik, hogy az ország kapitánya egy másik kiküldötttel a végvárakat minden negyedévben megvizsgálja.³⁾

A fentebb említett szigorú törvényeknél fogva fejével és vagyonával játszik az, ki valamely végvárat felad, vagy hűtlenül elhagy, Szolnokot 1552-ben elfoglalja a török, mert a hűtlen spanyolok és németekből álló zsoldos sereg belőle megszökik s a nehányad magával maradt Nyáry Lőrinczet elfogva Konstantinápolyba hurczolják, mégis, mikor visszakerül, hűtlenségi pörbe fogják s csak nagy nehezen menekül a haláltól.

Szokásban volt ép ezért a vár egész személyzetét a király és haza iránti hűségre felesketei. Állott pedig a várak tisztsége körülbelől ugyanazokból, mint a várispánságok rendszerénél a XIII. században, azzal a különbséggel, hogy míg akkor a várjobbágyok századonkint voltak felosztva, addig most a várkatonaság tizedekben harczolt. Akkor a várispán, udvarbíró, seregvezér, hadnagy, várnagy, százados, kapitány és tizedesek voltak ismeretesek,⁴⁾ míg most a kapitány, vicekapitány, főtiszt, hadnagy, tizedes, udvarbíró, várnagy, porkoláb, a várdrabantok s a kapitány körüli udvari személyek szerepelnek.

Hogy az eskü s különösen a főbbeké, mily szigorú volt, ide igtatjuk a szatmári vicekapitánynak 1630-ban letett esküjét, illetőleg arról írásban is adott reversálisát:

¹⁾ *Corpus Juris*. 1514. 67. t. cz.

²⁾ *U. o.* 1518. 30., 60. és 1526. 15. t. cz.

³⁾ *U. o.* 1538. 7. t. cz.

⁴⁾ *Pesti Frigyes* A várispánságok tört.

Én *Zoltán Ferencz*, urunk ő fölsége szatmári vicekapitánya esküszöm az élő, mindenható Istenre, ki atya, fiú, szentlélek, teljes szentháromság, egy bizony örök Isten, hogy én renuntiálván és teljességesen ellene mondván az előbbeni hitemnek, reversális levelemnek és mindennemű kötelességemnek, a melyet az szegény megholt Erdély fejedelemnek Gábielnek és fejedelemisszonynak ő felségének attam volt s tartoztam, az én reám bízott szatmári végházának vicekapitányság tisztemben, az fölséges második Ferdinánd császár és Magyarország koronás király urunknak, ő fölségének hív s igaz, és előttem ez fölső magyar országban levő ő fölsége generálisának, azonképen az helyben levő főkapitányának engedelmes leszek, ezt az szatmári végházat s várat minden benne levő hadakozó szerszámmal és egyéb munitiókkal s marhákkal egyetemben fejem fön állottáig, tehetségem és erőm szerint híven, igazán és tökéletesen megtartom. Császár és magyarországi király urunk ő fölsége jóakaróinak jó akarója, ellenségeinek ellensége leszek és ha mi ártalmas dolgokat ő fölsége és az végháza ellen hallok s értek, ő fölségétől generális uramtól és az helyben levő fő kapitány úrtól el nem titkolom, hanem jó idein tudtára adom és megjelentem, sőt tehetségem szerint ellene állani igyekezem. Ennek megtartására kötem hitemet, tisztességemet és életemet. Mindezekre az igaz Isten engemet úgy segéljen.

Hogy ez általánosan elfogadott minta volt az esküre nézve, onnan is világos, mert 1636. aug. 12-én, *Haller Sámuel* Diósgyőr kapitánya, tökéletesen hasonlót állít ki magáról.¹⁾

Hogy az ágyúk mellett való tűzmester nem kevésbé fontos személyiség volt e tekintetben, mutatja az óvári pattantyúsnak január 16-án kelt reversálisa:

Mivelbogy én *Kárgl Tamás*, király urunk ő fölsége óvári végházának pattantyúsává rendeltettem és választattam. Esküszöm annak okáért, az atya, fiú és szentlélek, teljes szentháromság egy istenre, hogy minden ő felsége én kezemben és gondviselésem alá bizattatott lövő szerszámit, minden egyébféle hozzá tartozandó eszközivel egyetemben, az melyek itt ez helyben találtattanak, és

¹⁾ *Országos Levéltár*. Limbus.

inventárium szerént megíratattanak, híven és jámborúl gondgyát viselem, azokat sem atyafiúságért, sem pénzért, sem adományért semminemű okkal eltékozlani, avagy haszontalanul elvesztegetni nem igyekezem, de sőt az ő felsége végházának javára és oltalmazására éjjel és nappal, valamikor az szükség kívánja, ennek az helynek minden pártos ellenségi ellen megtartani és napról napra szaporítani igyekezem. Annak fölötté ő felsége képében ide az helyben helyzetetett kapitányomnak, mindenekben hűségemet mutatnom, szavát fogadom és minden reám következő panasztól magamat megoltalmazom. Ezekről nagyobb bizonyáságnak okáért, adom kezem írásával és pecsétemmel megerősített reversalis levelemet. Melyekre segélyjen engem az atya, fiú és szentlélek, teljes szentháromság egy bizony Isten. Datum in Arci Óvár die 16 mensis Januari Anno 1621. Thomas Kargl zeigvarth.¹⁾

* * *

Váraink kezdettől fogva nem csak hadi, hanem egy bizonyos közigazgatási szervezet központjai is voltak. Az ország főkapitányságokra osztott s a főkapitányok mindig valamely meghatározott várban tartoztak székelni; így az 1547-ik évi 19. tcz. elrendeli, hogy Bátorj András főkapitány, Nyitrán, Szempcezen, vagy Eger várában lakjék. A főkapitányságok s maguk a vármegyék azután várkapitányságokra osztattak, olyan formán, hogy minden várra nézve meghatározottat, mely községek és városok tartoznak ellátásáról gondoskodni. Ez a beosztás azonban, különösen a török háborúk alatt, szakadatlanul változott, nemcsak azért, mert egyik-másik területet az ellenség el-elkapdosta, hanem mert a folytonos harcok közben a várak őrségének létszáma egyre változott s így az ellátási kerületet is mindig a szerint kellett kibővíteni, vagy összébb vonni.

Az illető allodiumok, a melyeket különben a legtöbb esetben már százados donatiók csatoltak a várakhoz, nemcsak élelmi szereket, hanem a vár építéséhez és esetről-esetre való erősítése, vagy javításához közmunkát is tartoztak szolgáltatni. Így 1556-ban

¹⁾ *Országos Levéltár. Limbus.*

Szala megye, Szt.-Grót, Kanizsa, Csurgó, Berzencze és Vizvárra, az ó-budai és székesfejérvári prépostság Sümeg és Kis-Komárom; Sopron és Veszprém megyék Pápa; Pozsony, Győr és Mosony megyék, Győr és Komárom várához; Nyitra és Trencsén megyék az esztergomi, surányi és nyitrai várakhoz; Turóc, Árva, Liptó, Zólyom, Bars és Hont megyék, mindannyian Léva, a felső részbeli és tiszamellékiek Eger, a tiszántúliak pedig Várad és Gyula várához tartoztak szolgálányaikkal, illetőleg közmunkáikkal.¹⁾

Ugyanígy rendeltetnek Sáros vármegye közmunkái 1559-ben Kassa városához, Abauj és Torna, Szendrőhöz, Zemplen, Sárospatak, Szepes pedig Pelsőcz megerősítésére.²⁾

Az erdelyi végvárak fentartására nem kevesebb gond vagyón, így még 1642-ben is Rákóczy György fejedelem választási törvényében, mindjárt legelől tétetik arra nézve intézkedés, hogy az eddigi közmunkák helyett kapuszám szerinti segély adassék a végházak építésére, melyhez «az partiumbéli uraink s atyánkfiai is az Szász uraimékkal s atyánkfiaival egyetemben hasonlóképen a Székely uraimék is, kiknek ő kegyelmek közül a vármegyéken jószágok vagyón, ezen tereh viselésére ígérük magokat». A taxás városok ugyanekkor következőleg adóznak e czélra: Kolosvárad 400 frt, Fejérvár 150 frt, Bánfi-Hunyad 100, Udvarhely 100, Kézdi-Vásárhely 100, Szepsi Szt.-György 70, Ilyefalva 70, Egres 70 és Nagy-Almás 70 frt.³⁾

És most lássuk, melyek voltak azon gazdasági föltételek és közgazdasági intézmenyek, melyek várrendszerünk dicsteljes küzdelmét századokon keresztül biztosították és fentartották.

Régibb várainknál, melyeket egyes nemesi családok donacionaliter kaptak, rendesen megmaradtak a közelőkben fekvő falvak, mint ú. n. majorságok, a vár közvetlen szolgálatára, csak később, midőn mint fentebb említém, a hadászati viszonyok egy-egy ily várban nagyobb csapat elhelyezését tették szükségessé s így több ember táplálásáról kellett gondoskodni, terjesztettek ki ezen gazdasági kerületek is a várak körül.

¹⁾ Corpus Juris 1556. 9—17. tcz.

²⁾ U. o. 1559. 19—33. tcz.

³⁾ A törvény egykorú nyomtatott kiadványa gyűjteményemben.

Mindezekről azután bő felvilágosítást nyerünk a XVI. és XVII. századbéli gazdasági s egyéb számadási könyvekben, melyek pontosságuk tekintetében megszegényíthetik korunk bármely rubrikáit.

Így a várak és általában a katonaság fentartására szükséges élelmi szerekbeni természetbeli adózás mérve a porták szerint vetetett ki, s a legpontosabban meg volt állapítva. Az egy porta után kivetett mennyiség neveztetett portiónak, ez azután az az egység, melyben ezen szolgálmányt az egész XVI. és XVII. században számítják, melynek az élelmi szerek árviszonyainak változásához képest készpénzbeli értéke is mindenkor meg volt állapítva.

De lássuk néhány kisebb vár teljes ellátását: *Csejte* várának gazdasági ellátásáról 1577-ben maga Csejte, Kosztolány város, Dubowanka, Cseszkócz, Korothna, Varbó, Sipko, Botfalu, Ocskó, Vagyorez, Lubina, Krajna, Lezethe nyitramegyei községek és a Hegyköz tartoztak intézkedni.

Állottak pedig a beszolgáltatott jövedelmek a következőkből:

A rendes adó jövedelem tett Szt.-György napkor 151 frt 2 denárt, Szt.-Mihálykor 151 frt 2 d. és Karácsonkor 33 frt 30 d. A bérbe adott földek után fizettek 84 frtot. A csejte-i vám jövedelmezett 25, a kosztolányi 40, a varbói 4, a vagyorezi 2 frtot, a lubinai 60 denárt, a krajnai 80 denárt. A hegyközi Molnár fizetett 13 frt 20 denárt, mint prediumok fizettek még Szt.-Lőrincz nap táján Varbó 12 frtot, Csejthe pedig 16 frtot. A befolyt készpénz összege volt tehát 532 frt 94 denár.

Élelmi szerekben beszedetett összesen: kappan 269, tyúk 209, lúd 104, tojás 1594, vaj 116 messzely, sajt 248 drb, bárány 11, üsző 8, szárított hal 135 drb magvas kender 8 mérő, safrány pedig 4 font és 28 lat.

A malmok jövedelme volt Csecskoczon 600 mérő, Varbón 210, ugyanott 80, Dubowankán 60, és Kosztolánban 60 mérő életnemű. Ez és a községek által adott malomvám tett összesen rozsban 1363 csejte-i mérőt. A vár saját művelése alatt álló földekből Csejte és Kosztolányban 540 mérő rozs, 547 mérő zab és 203 mérő búza. Ugyanebből s a tizedekből beszállítottott 32 asztagban 2529 véka életnemű. A várhoz közvetlenül tartozó jobbágytelkek után fizet-

tek 129 mérő búzát, 1166 $\frac{1}{2}$ mérő zabot és 36 mérő árpát; mindez összesen kitett életnemüekben 3984 $\frac{1}{2}$ mérőt.

Ugyanakkor a hegyvám és bortizedből, nemkülönben a vár saját kis szőllejéből befolyt a vár pinczéibe 126 hordó új bor, 1476 $\frac{1}{2}$ akó tartalommal.

A külső aloldiumokbeli baromállomány pedig következőleg állt: Csejtén volt tehén 44, borjú 14, sertés 105, bárány és kecske 300. Kosztolányban pedig ökör, üsző és tehén összesen 60, sertés pedig 140 drb.¹⁾

Ugyancsak Csejtén 1616-ban úgy látszik akkor, midőn Nádasdy Ferencz nagyhirű özvegye, Bátory Erzsébet, leánycselédeinek kegyetlen meggyilkolásáért ott börtönre vették s javai összeíratnak, találtatik a várban 1536 frt 65 denár értékű bor, rozs 269 mérő 53 frt 80 denár, zab 90 mérő 8 frt 10 denár, búza 115 $\frac{1}{2}$ mérő 18 frt 48 denár, köles 4 mérő 2 frt, borsó 6 mérő 1 frt 20 denár, lencse 18 mérő 3 frt 60 denár, magvas kender 3 mérő 75 denár és 120 mérő liszt 38 frt 40 denár, vagyis összesen 1663 frt 8 denár értékben.²⁾

Ugyan e tájt *Éleskő* várának fentartásáról porta utáni kivetés szerint Szt.-János, Szt.-György, Závod, Laksár-Újfalu, Kukló, Buz, Szt.-Miklós, Manyiga, Binócz és Bohdanócz, valamint Szt.-Péter községekből álló uradalma a következőleg gondoskodik: rendes adóba fizetnek 1474 forintot, a korcsma-regaléba pedig 492 frt 50 denárt.

Ludat	169 drbot,	egynek ára levén	20 denár teszen	33 frt 80 den.
Tyúk	468	„ „ „ „	10 „ „	46 „ 80 „
Tyúkmony ³⁾	3764	„ „ „ „	5 „ „	18 „ 82 $\frac{1}{2}$ „
Vaj	184	„ „ „ „	25 „ „	46 „ — „
Borjú	17	„ „ „ „	3.50 „ „	59 „ 50 „
Az őszi vetések jövedelme	---	---	---	414 „ — „
A tavaszi vetéseké	---	---	---	165 „ 10 „
A szénajövedelem szekerenkint	---	---	3 frt 50 den.	513 „ 50 „

A Szentgyörgyön és Éleskőn termett 71 $\frac{1}{2}$ hordó bor értéke egy tallérjával teszen 107 frt 25 denárt. Mindezekhez hozzáadva a mal-

¹⁾ Eredeti összezási lajstrom gyűjteményemben.

²⁾ U. o.

³⁾ Tojás.

mok és egyéb vámok után szedett életnemfiek értékét, Éleskő egy évi jövedelme teszen készpénzben 3459 frt 77 denárt.¹⁾

Mindezen törvényszerűen megszabott jövedelmek behajtásáról a vár mindenkori kapitánya tartozott gondoskodni, ki e czélből egyaránt igénybe vehette a megyei szolgabírákat, adószedőket, sőt a királyi harminczadosokat is.

Magát az e tekintetben követendő eljárást is azon utasítás, instructió szabta meg, melyet a m. kir. kamarától, mint a hadi adók, katonai és várbeli kiadások és jövedelmek tekintetében legfőbb hatóságtól minden kapitány azonnal kézhez kapott, a mint hivatalát elfoglalta, illetőleg eskü reversalisát, melyet fentebb látunk, kiadta.

Egy ily instructió szerint 1616-ban Nyitra vármegyében *Vörösvár*hoz és *Beregszegre* a Szabó István és Horvát Péter kapitány alatti vitézlő népnek, összesen 171 lovasnak 17 falu, 54³/₄ porta után 277 mérő zabot és ugyanannyi kenyeret, valamint 17 szekér szénát tartozott szolgáltatni, még pedig mindezt egy hétre.

A Forgács András kapitánysága alatt levő *Szent-Péterre* pedig a megye egyik járásából, az összesen 102 lovasból álló hadi népnek hetenkint a következő községek következőleg szolgáltak:

Megyér	¹ / ₂ porta után	3 mérő zabot és ugyanannyi kenyeret.
Tardos-Kedd	15	78
Ondód	3	16
Gugh	5 ¹ / ₂	18
Nyárhíd	10	52
Bánkeszi	3	16
Várad	1 ¹ / ₂	8
Surány	2	10

Előbb összesen 10 szekér, azután pedig minden porta után egy szekér széna.

Ugyanide a megye egy másik járásából a Fekete Péter alatti 71 lovasnak, 8 falu után 28 portára kivetve, 144 mérő zab, u. a. kenyér szolgáltatandó.

Ugyan akkor a Pajor Demeter és Kara István alatt levő 70, illetőleg 80 lovas élelmezésére a Dióay István szolgabíró járásából

¹⁾ U. o.

8 falu $27\frac{3}{4}$ portája után hetenként 138 mérő zab és ugyanannyi darab kenyér s egy másik járás 16 falujának $32\frac{1}{4}$ portája után 117 mérő zab és u. a. kenyér, Stépan István 69 lovasa részére pedig 12 falu 26 portája után $133\frac{1}{2}$ mérő zab, u. a. kenyér és 7 szekér széna szállítandó, mindannyi egy hétre szánva, *Galgócz* várába.¹⁾

Sokkal érdekesebb és sokoldalúbb már az az utasítás, a melet Illésházy István, kamarai consiliarius, 1580 szeptember hó 1-én Egeralji Lászlóhoz, *Zalavár* és *Kapornak* kapitányához, bocsát ki.

Ebben, miután a két várban levő 70 gyalog és 34 lovas katona alája rendeltetnék, meghagyatik neki, hogy a szükséges búza-, zab- és árpa-mennyiségnek az allodiumokból leendő behajtásáról gondoskodjék úgy azonban, hogy a mások jogait s a török határt meg ne sértse, másrészt azonban a kanizsai török martalócokra élénk vigyázással legyen. Minthogy Zalamegyében a török graszszál, a vár birtokainak kezelése természetesen csakis katonai fedezet mellett lehetséges, mindamellett minden netaláni hadi actióhoz ő Felsége és Erneszt herczeg jóváhagyása szükséges (értsd: a hadi tanácshoz felterjesztés teendő).

Miután pedig az ottani káptalan most üresedésben van, ennek javait is ő tartozik kezelni. A templom megigazítására és a colonellus házának javítására kap 40 frtot.

Ugyancsak itt megvan neki hagyva, hogy kinek-kinek megnyit fizessen: Kapornakon fizet Dienes Pál várnagynak havonkint 12 frtot, a számtartónak 8, a trombitásnak 7 frtot, egy jobbágy asszonynak pedig 2 frtot, egy öltözet ruhát olcsó posztóból és két ingre 50 dénárt, egy főkötőre 50 dénárt. Ugyanitt a két kerekű malom jövedelme 76 köből búza és 16 kenyér, valamint 16 kappan.

A várnagy kap évenként fizetésén felül 35 hordó bort, 4 oldal szalonnát, 250 font húst, 3 frtot sóra, lovának pedig 50 köből zabot, kapornaki mértékkel, mely egyenlő a bécsi mérővel.²⁾

Nádasdy Tamás főkapitánysága alatt már 1550-ben a következő várak kaptak hasonló instructiókat: Tata, Győr, Palota, Vásony, Tihany, Döbrente, Ugod, Devecser, Pápa, Szt.-Márton

¹⁾ Orsz. Levéltár. Limbus.

²⁾ Országos levéltár. Liber Instructionum I. kötet.

(Pannonhalma), Csesznek, Sziget, Vízvár, Csorgó, Berzencze, Kanizsa, Komárom, Szentgrót, Sümeg, Jenő és Keszthely.¹⁾

A mi már most a várak fentartására szükségelt s fentebb méltatott jövedelmek befolyását illeti, bizony azok is épen úgy voltak, mint a zsoldfizetés, mely a súlyos anyagi viszonyok között nem egyszer félévig is fizetetlen maradt.

Élénk képét nyújtják ennek általában a dicális lajstromok, a melyekből látjuk, hogy például az Eger közelében fekvő Miskolcz város, mely Csaba, Csát, Mohi és Keresztessel együtt Diósgyőr várához 1549-ben 126 porta után fizet rendes adót. 1572-ben az év első negyedében 200 porta után szintén fizet, de az év negyedik negyedében, már mind a török szedi be. 1599-ben pedig 309 portából ő Felségének már csak épenséggel 3 portája van.²⁾ Hát még mennyi adóalapot tettek tönkre a török dúlások, midőn például csak az épen említett környéken 1596-ban Görömböly, Tapoleza, Mályi, Keszi, Nyék, Petri, Szöged, Kisfalud, Palkonya, Tarján, Noszvaj, Oszlár, Százd, Csaba, Mohi, Papi, Aranyos, Harsány, Kis-Tálya, Tárkány, Szomolya, Kis-Győr, Sály, Darócz néhány hét alatt mind földig égettetnek és dúlatnak, annyira, hogy nem egynek, például Mohi városának, még helye is alig állapítható meg többé.³⁾

Bizonyára erre a korra szól Balassa verse, hogy:

Hazádnak szép vége mindenütt csonkán áll,
Sereged szép száma fogy, romol és szállton száll.

Végül még egy gazdaságilag ép úgy mint hadászatiilag igen fontos intézményről kell megemlékeznünk, mely várrendszerünkkel szorosán összefügg, s ez a *lustratio*, a *lustra* vagy *mustra* és az azzal rendszerint kapcsolatban levő *solutio*, vagy fizetés. A *lustra* körülbelől a mai ellenőrzési szemléknek felel meg. A kiállítatni köteles katonaság, különösen valamely hadjárat kezdete előtt, úgy az épen fennálló mezei had és várkatonaság is, ez utóbbi mindig saját fekhelyén, — az előre meghatározott napokon valamely

¹⁾ U. o. Limbus.

²⁾ Orsz. Levéltár. Borsod megyei tizedlajstromok. 345—514. lap.

³⁾ Borsod vármegye levéltára. Protocollum III, pag. 881.

nagyobb város, de leginkább egyik-másik várban megjelenni tartozik, holott is a király, vagy hadi tanács által e czélra kiküldött, fő vagy valamely más kapitány által számba vétetnek, pontos jegyzékbe foglaltatnak, fegyverzetük és lovaik hogy jókarban vannak-e, megvizsgáltatnak s fizetésük megállapíttatván, a mennyiben esedékes, ezúttal ki is fizettetik.

A lustratiók alkalmából tűnik ki még várvédelmi rendszerünk egy érdekes intézménye, mely nagyjában élénken emlékeztet a régi lovagi hűbérrendszerre s minden valószínűség szerint egészen onnan származott le. Újonnan pedig a XVI. és XVII. század török harczai ebresztettek életre. A vár környékén lakó nemesség egyrésze birtoka és tehetsége szerint kivetett számban, bizonyos számú gyalog, leginkább azonban lovas katonát tartozott jól fölfegyverezve tartani, akik után azután rendes zsoldot húzott, a vár kapitányságától pedig, a melyhez tartozott, életneműekben való javadalmaszásban is részesült. — A hadjárat kezdetekor azután lustrára tartozik katonáival megjelenni, amint pedig az ellenség megjelenik, köteles a megjelölt helyre a várba vagy a kiküldött hadesapathoz bevonulni. Így történik ez Eger 1552-iki ostroma alkalmával. Így látjuk a gróf Salm Miklós által kibocsájtott instruccióból, hogy *Drégelbe*, a *sági* erődített klastromba és *Újvárba*, kik voltak, akik 1550-ben ekként bevonulni tartoztak: Újvárban Kapuchy Imre, a lovasok kapitánya, 12 lovassal, Csömöry Imre várnagy 8, Vidosits Márk 8, Bajcsi Antal 6, Török Balázs 4, Csömöry Gergely 4, Vas Ágoston 4 és Muthnoky Mihály 10 lovassal, összesen tehát 56 lovassal. Ugyanitt van még 20 gyalog.

Ságh várdában van 76 ilyen lovas, Jakosits Ferencz kapitánysága alatt, és 50 gyalog.

Drégelben pedig 40 lovas és 32 gyalog, mindannyi Zoltai Lőrincz kapitánysága alatt.

A lovasok havi zsoldja, mint a királyi hadaknál, itt is 3 frt, a gyalogosoké 2 frt, az ágyúestereké 8 frt, a kapitányoké pedig 32 és 34 forint.¹⁾

1556-ban október 28-án, Nádasdy Kristóf kapitánysága alatt a rábaközi nemességből 227 lovas vonúl be Pápa védelmére; ezek

¹⁾ Országos Levéltár. Liber Instructionum II. k.

között maga Nádasdy 20, Szokolyi Mátyás 9, Bornemissza Tamás 7, Dady István 4, Hámi Ferencz 2, Pribék Benedek 3, Esegváry Wolfgang 8, Giczey Iván 4, Bátorfi Gáspár 2, Zichy Bálint 4 lovasal stb.¹⁾

Ezek mellett azonban van még ott 49 cseh zsoldos is, Ambrusák kapitánysága alatt; kiket a császár fizet. Zsoldjuk fél hónaponként fejenként 1¹/₂ tallér, a kapitányé pedig 8 tallér; úgy hogy aug. 17-étől október 25-éig 200 tallér és 70 dénárba kerülnek. Nemzetiségüket hirdető ilyen neveket találunk közöttük: Polyák Jakab, Szlovák Márkus, Skoda Gyurkó, Blaza Fülöp, Susiczki Márton stb.²⁾

Már, azt hiszem, az eddigiekből is kiténik, hogyha váraink igazgatási rendszerét és belső életét ismerni akarjuk, lehetetlen elvonatkoznunk teljesen a dolog pénzügyi oldalától, a várakra fordított költségek, a várkatonaság fizetése stb. ismertetésétől, mit még érdekesebbe tesz reánk nézve az, hogy e célból okvetlenül foglalkoznunk kell a várainkban elhelyezett katonaság létszámával is.

Dr. SZENDREI JÁNOS.

¹⁾ U. o. Limbus.

²⁾ U. o. Limbus.